

13.11.2014

Dnro 3994/4/13

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Jussi Pajuoja

Esittelijä: Oikeusasiamiehensihteri Piatta Skottman-Kivelä

KOULUN ON JÄRJESTETTÄVÄ VAIHTOEHTO USKONNOLLISELLE PÄIVÄNAVAUKSELLE

1

KANTELU

Kantelija arvosteli 12.9.2013 eduskunnan oikeusasiamiehen kansliaan saapuneessa kirjeessään koulun rehtorin sekä lukion rehtorin menettelyä uskonnollisten päivänavausten järjestämistä ja niihin osallistumiseen velvoittamista koskevassa asiassa.

Kantelija oli käynyt luokka-asteet 7-9 koulussa. Kantelun vireilletuloaikaan (syyslukukaudella 2013) hän oli koulun lukion ensimmäisen luokan opiskelija. Kantelijan mukaan lukiossa järjestettiin kerran viikossa uskonnollinen päivänavaus, jossa muun ohella rukoiltiin ja laulettiin uskonnollisia lauluja. Edelleen kantelijan mukaan hän oli vuonna 2012 keskustellut koulun rehtorin kanssa sekä elokuussa 2013 lukion rehtorin kanssa saadakseen mahdollisuuden olla osallistumatta koulun uskonnollisiin päivänavauksiin. Lukion rehtori oli väittänyt päivänavausten olevan pakollisia evankelisluterilaisen kirkon jäsenille ja tarjonnut osallistumisen vaihtoehdoksi luokasta poistumista tai kuulokkeiden käyttöä aamuavauksen ajaksi. Rehtorit olivat myös ehdottaneet, että kantelija voisi poistua koulurakennuksesta päivänavauksen ajaksi. Kantelijan mielestä näin toimittaessa hänet pakotettaisiin tuomaan julki vakaumuksensa. Koulussa ei ollut järjestetty uskonnottomille tai muiden uskontokuntien edustajille tilaa, jonne koulun keskusradiosta välittyvä päivänavaus ei kuuluisi, eikä koulu ollut myöskään järjestänyt mitään vaihtoehtoista toimintaa päivänavauksen ajaksi.

- - -

3

RATKAISU

3.1

Keskeiset oikeusohjeet

Suomen perustuslaki

Suomen perustuslain 6 §:n mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri ase-maan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.

Suomen perustuslain 11 §:n mukaan jokaisella on uskonnon ja omantunnon vapaus. Uskonnon ja omantunnon vapauteen sisältyy oikeus tunnustaa ja harjoittaa uskontoa, oikeus ilmaista vakaumus ja oikeus kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhdyskuntaan. Kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen.

Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen.

Kansainväliset ihmisoikeussopimukset

Uskonnon ja omantunnon vapaus on myös useiden Suomen velvoittavien kansainvälisten sopimusten takaama ihmisoikeus. Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 9 artiklan mukaan jokaisella on oikeus ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapauteen. Vastaavat määräykset sisältyvät YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevan yleissopimuksen 18 artiklaan sekä EU:n perusoikeuskirjan 10 ja 14 artiklaan.

Lisäksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen ensimmäisen lisäpöytäkirjan 2 artikla sisältää määräyksen, jonka mukaan hoitaessaan kasvatuksen ja opetuksen alalla omaksumiaan tehtäviä valtion tulee kunnioittaa vanhempien oikeutta varmistaa lapsilleen heidän omien uskonnollisten ja aatteellisten vakaumustensa mukainen kasvatus ja opetus. Artikla sisältää veloitteen kunnioittaa vanhempien vakaumuksia varsinaisen uskonnon opetuksen ohella myös koulujen muussa toiminnassa.

YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen (LOS) 3 artiklan mukaan kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelimien toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu.

LOS 12 artiklassa taataan lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Vastaava määräys sisältyy EU:n perusoikeuskirjan 24 artiklaan.

LOS 14 artiklan mukaan sopimusvaltiot kunnioittavat lapsen oikeutta ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapauteen (1 kohta). Sopimusvaltiot kunnioittavat vanhempien ja laillisten huoltajien oikeuksia ja velvollisuuksia antaa lapselle ohjausta hänen oikeutensa käyttämisessä tavalla, joka on sopuoinnussa lapsen kehitystason kanssa (2 kohta).

Perusopetusta ja lukiota koskevat säädökset ja ohjeet

Perusopetuslain 3 §:n 3 momentin mukaan opetuksessa tulee olla yhteistyössä kotien kanssa. Lukiolain 2 §:n 2 momentin mukaan nuorten lukiokoulutuksessa tulee olla yhteistyössä kotien kanssa.

Perusopetusasetuksen 6 §:n mukaan päivän työ aloitetaan lyhyellä päivänavauksella. Lukioasetuksen 5 §:n mukaan nuorille annettavassa lukiokoulutuksessa päivän työ aloitetaan lyhyellä päivänavauksella.

Tapahtuma-aikaan voimassa olleissa Opetushallituksen ohjeissa (19/2006 ja 28/2006, voimassa 19.9.2014 asti) on todettu, että ketään ei voida perustuslain 11 §:n 2 momentin mukaan velvoittaa osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnollisiin tilaisuuksiin. Perusopetuksessa oppilaan huoltaja ilmoittaa, mikäli oppilas ei osallistu uskonnon harjoittamiseen. Koulu vastaa oppilaan turvallisuudesta myös silloin, kun oppilas ei osallistu koulun järjestämään uskonnolliseen tilaisuuteen. Koulun tulee järjestää oppilaalle muuta toimintaa tuoksi ajaksi. Lukiokoulutuksessa opiskelija ilmoittaa, jos hän ei osallistu uskonnon harjoittamiseen.

Opetushallitus antoi 16.9.2014 esi- ja perusopetuksen sekä lukiokoulutuksen järjestäjille tarkistetut ohjeet uskonnon ja elämäkatsomustiedon opetuksesta. Ohjeissa (Dno 3/012/2014, 4/012/2014) on muun ohella todettu, että oppilaitoksen koulun tulee tiedottaa oppilaille ja

huoltajille koulussa järjestettävistä tapahtumista ja niiden sisällöstä. Koulujen on uskonnollisten tilaisuuksien ja toimitusten aikana mahdollisuuksien mukaan järjestettävä vaihtoehtoista ja mielekästä toimintaa. Vaihtoehtoisen toiminnan tulee olla, uskonnollista sisältöä lukuun ottamatta, luonteeltaan ja tavoitteiltaan mahdollisimman samankaltaista kuin siinä tilaisuudessa, jonka tilalla muuta toimintaa järjestetään. Koulun tulee huolehtia myös siitä, ettei uskonnollisiin tilaisuuksiin osallistumisesta tai osallistumatta jättämisestä aiheudu oppilaalle leimautumista tai muita haitallisia seuraamuksia.

3.2

Saatu selvitys

- - - Selvityksissä on kuvailtu sanottujen koulujen uskonnollisia tilaisuuksia koskevia käytänteitä liiteasiakirjoista tarkemmin ilmenevästi.

Selvityksen mukaan koulu oli tiedottanut päivänavauksista etukäteen oppilaita, huoltajia sekä koulun henkilökuntaa. Koulussa järjestettiin kolme yhteistä päivänavausta viikossa, joista yksi päivänavaus on evankelisluterilaisen seurakunnan järjestämä. Koulu oli linjannut seurakunnan kanssa, että päivänavausten sisältö keskittyi tukemaan nuorten eettistä ja sosiaalista kasvua sekä suvaitsevaisuutta. Traditionaalisten juhlapyhien yhteydessä seurakunnan päivänavauksissa saattoi olla uskonnollisia sisältöjä, kuten esimerkiksi virsi tai evankeliumi.

Edelleen selvityksen mukaan kantelijan huoltaja ei ollut tehnyt koululle ilmoitusta siitä, että nuori ei osallistu uskonnon harjoittamiseksi katsottaviin tilaisuuksiin. Koulu oli tästä huolimatta osoittanut kantelijalle mahdollisuuden poistua luokkatilasta seurakunnan pitämän, noin viisi minuuttia kestäneen päivänavauksen ajaksi tilaan, johon päivänavaus ei kuulu; esimerkiksi musiikkiluokan eteen. Koulussa ei ollut poikkeuksellista, ettei joku oppilas osallistu koulun juhliin tai muihin tapahtumiin. Yleensä huoltajat ilmoittivat asiasta hyvissä ajoin lukuvuoden alussa, jolloin koululla oli mahdollisuus ottaa järjestelyt huomioon kouluarjen sujuvuuden kannalta.

Lukiossa päivänavaus kuunneltiin pääsääntöisesti luokissa keskusradion kautta. Evankelisluterilainen seurakunta oli pitänyt päivänavauksen viikoittain keskiviikkona. Seurakunnan kanssa oli sovittu, että uskonnon harjoittamisen elementtejä ei viikottaisissa päivänavauksissa ollut. Opiskelijalla oli ollut mahdollisuus vakaumuksen vuoksi jäädä pois seurakunnan päivänavauksista. Selvityksessä oli todettu, että alle 18 vuotiaan nuoren osalta vastuun opintojen järjestämisestä kantaa osaltaan myös huoltaja, joten yleensä järjestelyistä oli sovittu yhteistyössä koulun ja kodin kanssa.

3.3

Arviointi

Oppilaan velvollisuus osallistua uskonnolliseen päivänavaukseen

Eduskunnan perustuslakivaliokunta totesi jo vuonna 1982 olevan epäilyksetöntä, että perustuslain turvaa nauttivan uskonnonvapauteen kuuluu, ettei ketään voida ilman perustuslain säätämisyjärjestyksessä annetun säännöksen tukea velvoittaa vasten tahtoaan osallistumaan uskonnonharjoitukseen. Perustuslakivaliokunnan mukaan tämä vapaus uskonnosta koskee kaikkia kansalaisia ja on periaatteessa riippumaton uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyydestä, koska uskonnolliseen yhdyskuntaankaan kuuluvia henkilöitä ei voida pakottaa osallistumaan uskonnollisiin menoihin (PeVL 12/1982 vp.) Uskonnon harjoittamiseksi katsottava toiminta on siten myös koulussa vapaaehtoista kaikille riippumatta siitä, kuuluuko henkilö kirkkoon vai ei.

Tässä asiassa saatu selvitys ei tue kantelijan esittämää väitettä siitä, että hänet olisi niin koulussa kuin lukiossa velvoitettu vastoin vakaumustaan osallistumaan uskonnolliseen päivänavaukseen. Saadussa selvityksessä on myös vastoin kantelussa esitettyä todettu, että seurakunnan kerran viikossa pitämässä päivänavauksissa oli mahdollisesti uskonnollisia sisältöjä vain perinteisten juhlapyhien yhteydessä.

Rehtorilta puhelimitse 10.11.2014 saadun lisäselvityksen mukaan seurakunnan päivänavauksissa oli syyslukukaudella 2013 ollut kuitenkin jossain määrin uskonnollisia sisältöjä vastoin aiemmin sovittua. Kantelijan kanssa käymänsä keskustelun jälkeen rehtori oli ollut seurakuntaan yhteydessä ja asia oli korjaantunut. Koulun sittemmin siirryttyä väistötiloihin oli seurakunnan pitämistä päivänavauksista kokonaan luovuttu. Rehtori korosti, ettei hän ollut pakottanut tai ohjeistanut kantelijaa osallistumaan uskonnollisiin päivänavauksiin, vaan oli yrittänyt kantelijan kanssa neuvotellen löytämään sellaiset menettelytavat, joiden avulla kantelija voisi parhaiten "väistää" joutumasta vakaumustaan vastaamattomaan tilanteeseen.

Asiassa on siten tältä osin esitetty keskenään ristiriitaista selvitystä, eikä asiaa ole oikeusasiamiehen laillisuusvalvonnassa aihetta tai mahdollistakaan enempää tutkia viranomaisilta saadun selvityksen jälkeen. Katson, ettei minulla näin ollen ole aihetta epäillä koulun rehtorin tai lukion rehtorin menetelleen lainvastaisesti tai virheellisesti pakottamalla kantelijan osallistumaan uskonnon harjoittamiseen vastoin tämän vakaumusta.

Totean kuitenkin, ettei saadusta selvityksestä ilmene, että kummassakaan koulussa olisi järjestetty uskonnollisten päivänavausten ajaksi muuta korvaavaa toimintaa. Asiakirjojen mukana kantelijalle oli tarjottu osallistumisen vaihtoehdoksi vain poistumista luokkatilasta käytävään tai pihamaalle.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännössä on EIS 9 artiklan tulkinnessa katsottu uskonnonvapauden kuuluvan myös yksilön oikeus olla joutumatta tilanteisiin, joista voi seurata vakavaa leimautumisen vaaraa tai joissa julkisen vallan neutraalisuus uskontojen ja vakaumusten suhteen merkittävästi vaarantuu. Negatiiviseen uskonnonvapauden liittyen tuomioistuin on painottanut yksilön oikeutta olla tuomatta esiin omaa vakaumustaan ja valtion pidättäytymistä omalla toiminnallaan aiheuttamasta tilanteita, joissa henkilön vakaumus paljastuu. (ks. esim. Grzelak v. Puola, 22.11.2010).

Eduskunnan perustuslakivaliokunta on viimeaikaisessa mietinnössään (2/2014 vp) ottanut perustuslain ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten näkökulmasta kantaa uskonnon ja omantunnon vapauden huomioon ottamiseen koulujen tilaisuuksissa. Mietinnössä todetaan muun ohella seuraavaa:

Perustuslakivaliokunnan mielestä perustuslaista tai Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännöstä ei johdu vaatimusta poistaa koulun toiminnasta kaikkea uskontoon viittaavia elementtejä sisältävää ainesta. Pitkälle viety uskonnollista alkuperää olevien perinteiden välttäminen ei valiokunnan mielestä myöskään edistä uskonnollista suvaitsevaisuutta. Sen sijaan koulujen toiminnassa ja niitä koskevassa ohjauksessa on tärkeää ottaa huomioon keskeiset Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännöstä ilmenevät periaatteet, kuten indoktrinaation kieltö, julkisen vallan neutraalisuuden vaatimus sekä uskonnollinen suvaitsevaisuus ja moniarvoisuus.--- Sellaiset uskonnon harjoittamiseksi katsottavat tilaisuudet (esim. sisällöltään uskonnolliset päivänavaukset ja ohjatut ruokarukoukset), joita mahdollisesti järjestetään osana koulun normaalia päivittäistä toimintaa, voivat sen sijaan muodostua etenkin julkisen vallan neutraalisuuden vaatimuksen ja indoktrinaatiokiellon näkökulmasta ongelmallisiksi. Jos koulussa järjestetään uskonnollisia päivänavauksia, tulee myös näiden ajankohdista tiedottaa etukäteen ja samalla huolehtia, että jokaisella on mahdollisuus olla osallistumatta näihin tilaisuuksiin.

Perustuslakivaliokunnan mielestä on kaiken kaikkiaan olennaista, että oppilaalle tai hänen huoltajalleen jää todellinen ja aito vapaus valita, osallistuuko oppilas uskonnollista ainesta sisältäviin koulun tilaisuuksiin. Koulujen on tilaisuuksien aikana mahdollisuuksien mukaan järjestettävä vaihtoehtoista ja mielekästä toimintaa. Lisäksi julkisen vallan on pyrittävä turvaamaan se, että tilaisuuksiin osallistumisesta tai osallistumatta jättämisestä ei aiheudu oppilaalle leimautumista tai muita haitallisia seurauksia.

Tähän nähden katsonkin, että koulun ja lukion vastaisessa toiminnassa olisi perusteltua huomioida perustuslakivaliokunnan mietinnöstä (2/2014 vp) ilmenevät näkökohdat sekä Opetushallituksen viimeaikainen ohjeistus siten, että koulun toiminnan yhteydessä mahdollisesti järjestettäviä uskonnollisia tilaisuuksia koskevat käytänteet ja niitä koskevat ohjeet turvaavat oppilaiden ja opiskelijoiden omantunnon- ja uskonnonvapauden täysimääräisen toteutumisen.

Alaikäisen oppilaan näkemysten huomioiminen

Tässä asiassa saadussa selvityksissä oli korostettu, että vaikka alaikäisen kantelijan huoltaja ei ollut tehnyt koululle ilmoitusta siitä, että nuori ei osallistu uskonnon harjoittamiseksi katsottaviin tilaisuuksiin, hänelle oli annettu mahdollisuus jäädä niistä pois. Asiakirjoista ei ilmene, että asiaa olisi muutenkaan enemmälti käsitelty yhteistyössä nuoren huoltajien kanssa.

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 1 lisäpöytäkirjan 2 artiklassa todetaan valtion velvoite kunnioittaa vanhempien oikeutta varmistaa lapsilleen heidän omien uskonnollisten ja aatteellisten vakaumustensa mukainen kasvatus ja opetus. Oikeuskirjallisuudessa on todettu (ks. Hirvelä - Heikkilä: Ihmisoikeudet - käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön 2013, s. 502), että kunnioittaminen tarkoittaa enemmän kuin pelkkää vanhempien käsitysten tiedostamista ja huomioon ottamista ja merkitsee valtion positiivista velvollisuutta ryhtyä toimenpiteisiin vanhempien vakaumusta kunnioittavan opetuksen suhteen. Oikeus uskonnollisten ja filosofisten vakaumusten kunnioittamiseen kuuluu vanhempien oikeuksiin, ei sen sijaan lapselle itselleen tai jollekin uskonnolliselle ryhmälle.

Euroopan ihmisoikeussopimuksessa painottuu siten opetuksen kohdalla vanhempien vakaumuksen kunnioittaminen heidän valintansa mukaisesti. Vaikka oikeus katsomuksellisen vakaumuksen kunnioittamiseen kuuluu vanhempien oikeuksiin, on kyse toisaalta ja samalla lapsen oikeudesta. Lapsen oikeuksien yleissopimuksessa painotus on nimenomaan lapsen uskonnonvapaudessa, jota vanhemmat voivat ohjata sopusoinnussa lapsen kehitystasoon nähden. Lapsen näkemykset tulee ottaa vakavasti: LOS 12 artikla suojelee kaikkien lasten, jotka kykenevät muodostamaan näkemyksiä, oikeutta ilmaista ne vapaasti kaikissa lasta koskevissa asioissa. Tähän sisältyvät myös uskontoa koskevat asiat (ks. Lapsen oikeuksien sopimuksen käsikirja, Helsinki 2011, s.147).

Oikeuskirjallisuudessa ei ole otettu selkeää kantaa siihen, onko alaikäisellä henkilöllä perusoikeuksiaan koskevissa asioissa itsenäinen, huoltajasta riippumaton puhevalta. Teoksessa Hakalehto - Wainio: Oppilaan oikeudet opetustoimessa, 2012 (s.36) on todettu, että kun perustuslain lapsia koskevaa säännöstä luetaan yhdessä LOS 12 artiklan kanssa, voidaan perustella näkemystä, jonka mukaan lasta täytyy kuulla kaikissa häntä koskevissa asioissa ja hänen näkemyksensä on otettava päätöksenteossa huomioon. Lisäksi lapsella voi olla itsenäinen puhevalta tietyissä kysymyksissä, jotka ovat selvästi hänen henkilöönsä liittyviä ja joissa lapsella ei ole tarvetta erityiseen suojeluun. Edelleen saman teoksen mukaan LOS korostaa uskonnonvapautta lapsen oikeutena. Vaikka vanhemmilla on oikeus käyttää uskonnonvapautta koskevaa puhevaltaa tietyissä tilanteissa, nämä lapsen oikeuteen kohdistuvat rajoitukset on pystyttävä perustelemaan hyväksyttävällä tavalla (s.296).

Käsitykseni mukaan lapsen oikeuksien näkökulmasta on perusteltua, että opetuksen järjestäjä kunnioittaa asiaa arvioimaan kykenevän lapsen omaa ilmoitusta siitä, ettei hän katsomuksensa vuoksi osallistu uskonnon harjoittamiseksi katsottaviin tilaisuuksiin. Toisaalta ihmisoikeussopimuksissa asetetaan velvoite kunnioittaa vanhempien vakaumusta. Edelleen lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 4 §:n mukaan lapsen huoltajan on turvattava lapsen kehitys ja hyvinvointi siten kuin 1 §:ssä säädetään, missä tarkoituksessa huoltajalla on oikeus päättää lapsen hoidosta, kasvatuksesta, asuinpaikasta sekä muista henkilökohtaisista asioista. Myös perusopetuslaissa sekä lukiolaissa on asetettu opetuksen järjestäjälle velvoite toimia yhteistyössä lasten ja nuorten kotien kanssa. Tästä näkökulmasta on mielestäni vaikea löytää hyväksyttäviä perusteluja sille, että ainakaan silloin kun kyse on oppivelvollisuusikäisestä oppilaasta, voitaisiin menettelytavoista sopia sivuuttamalla tai jättämällä kokonaan selvittämättä lapsen huoltajien näkemys asiasta, kuten tässä asiassa oli ilmeisesti menetelty.

4

TOIMENPITEET

Saatan edellä kohdassa 3.3 esittämäni käsitykset kaupungin, koulun rehtorin sekä lukion rehtorin tietoon vastaisessa toiminnassa huomioon otettavaksi.

Tässä tarkoituksessa lähetän heille jäljennökset tästä päätöksestäni.